

Розділ 18. Україна на шляху незалежності (1991-1999 рр.)

Проголошення незалежності України відкрило новий етап української історії, поклало початок перехідному періоду, суть якого - творення власної державності, зміцнення реального суверенітету.

Новий час висунув перед молодю державою нові завдання - перехід до принципово нового політичного і суспільно-економічного стану. В умовах поступового реформування стало реальністю складне і тривале співіснування старого і нового. Вирішальне значення при цьому належить послідовному курсу на докорінні реформи з урахуванням реальних інтересів і потреб громадян, прагнення дотримання соціальної справедливості.

18.1. Розгортання державотворчого процесу і творення національної економіки

18.2. Зовнішньополітичний курс незалежної України

18.3. Розвиток культури в умовах перехідного періоду

18.1. Розгортання державотворчого процесу і творення національної економіки

Після здобуття незалежності в Україні й навколо неї відбулися по-мітні зміни. За короткий час країна відновила основні структури держави, її визнав світ. Протягом вересня 1991 р. - лютого 1992 р. Україна набула усі основні атрибути державності, включаючи символіку: 15 січня 1992 р. було затверджено музичну редакцію Державного гімну, 28 січня - Державний прапор, а 19 лютого - тризуб як малий Державний герб.

Після утворення СНД міжнародне співтовариство з розумінням поставилося до появи нової незалежної держави. На другий день після референдуму про визнання нової держави оголосили Канада і Польща, 3 грудня - Угорщина, 4 грудня - Литва і Латвія, 5 грудня до них приєдналися одразу п'ять країн - Аргентина, Болгарія, Болівія, Росія і Хорватія. У грудні 1991 р. незалежність України визнали 68 країн світу, з більшістю яких Україна обмінялась посольствами. Це поклало край ізоляції України від світового співтовариства.

Угода про створення СНД не усувала суперечностей і проблем у відносинах між колишніми республіками. Спочатку загострились суперечності між Росією і Україною щодо ядерної зброї і долі Чорно-морського флоту. Маючи головну базу в Севастополі і налічуючи близько 300 кораблів і 60-70 тис. екіпажу, цей флот був конкретним втіленням вікового прагнення Росії до незамерзаючих портів.

Улітку 1992 р. у розв'язанні деяких з цих суперечностей було досягнуто певного прогресу. У червні і серпні Президенти Л. Кравчук і Б. Єльцин зустрілися в Криму і

вирішили встановити подвійний контроль над Чорноморським флотом на п'ять років. На початку 1993 р. Київ і Москва нарешті домовилися про поділ зовнішніх боргів і вкладень, а також про економічне співробітництво. Поступово почали розв'язуватися і деякі інші проблеми між країнами СНД і Україною, яка вважала за краще бачити в СНД засіб "цивілізованого розлучення" з колишнім СРСР та обговорення спільних, переважно економічних, проблем. Президент України Л. Кравчук не бажав, щоб ця організація була наддержавним утворенням зі своєю бюрократичною структурою, яка будь-яким чином обмежувала б незалежність України, загрожувала її суверенітету. З цих причин Україна не підписала Статут СНД, а 24 вересня 1993 р. Л. Кравчук дав згоду на входження України до економічного союзу незалежних держав як "асоційовано-го члена".

Неодмінним атрибутом демократичної політичної системи є формування трьох основних гілок влади - законодавчої, виконавчої та судової. Необхідно було забезпечити створення управлінських структур на обласному, районному та місцевому рівнях.

Навесні 1992 р. в усіх обласних містах, Києві та Севастополі, у районах міста Києва було запроваджено посади представників Президента України. Це була спроба реформувати існуючу систему, створити вертикаль виконавчої влади, підпорядковану Президенту. Проте під тиском місцевих рад за підтримки більшості Верховної Ради зазначений інститут в 1994 р. було ліквідовано. Виконавчі функції переходили до виконкомів відповідних рад. Керівників виконкомів обирали всенародним прямим голосуванням.

Судова влада в Україні концентрується в особі Верховного Суду республіки, загальних, арбітражних та військових судів. Контроль за дотриманням законодавства покладено на Генеральну прокуратуру республіки. Ще в 1990 р. в Україні розгорнувся конституційний процес. Проект концепції Основного Закону, що був представлений на розгляд Верховної Ради у травні 1991 р., наštовхнувся на різку критику представників обох крайніх флангів у Верховній Раді. Внесені зміни і доповнення не дали бажаних результатів і чинною залишилася Конституція, прийнята ще в 1978 р. До неї було внесено багато поправок і змін.

Однією з важливих складових державотворчого процесу було створення власних Збройних сил. Першими кроками в цьому напрямку було створення Міністерства оборони, яке очолив генерал-майор авіації К. Морозов (пізніше він став генерал-полковником), та затвердження в жовтні 1991 р. концепції оборони і розбудови Збройних сил України. На цей час Україна мала армію чисельністю 726 тис. осіб, на її озброєнні була стратегічна і тактична ядерна зброя, 9263 танки, 44346 бронетранспортерів і бойових машин піхоти та багато іншої військової техніки. Багато військовослужбовців на території республіки добровільно присягнули на вірність українському народові. Концепцією оборони і розбудови Збройних сил проголошувалося значне скорочення армії, прагнення України стати нейтральною, без'ядерною, позаблоковою державою і забезпечення виконання зазначених чинників шляхом створення власних Збройних сил. У прийнятому 6 грудня 1991 р. Законі про Збройні сили України зазначалося, що Україна як незалежна держава і суб'єкт міжнародного права проголошує утворення власних Збройних сил. У жовтні 1993 р. Верховна Рада України прийняла воєнну доктрину. Вона виходить з того, що Україна не є потенціальним противником жодної держави.

Створювалися також структури підрозділів військ внутрішньої служби, підрозділів Національної гвардії, Служби національної безпеки України (СНБУ, а з 1992 р. - СБУ),

частини спеціального призначення. 8 жовтня 1991 р. було прийнято Закон України “Про громадянство України”, згідно з яким впроваджувався так званий нульовий варіант, коли громадянство України набували всі, хто жив на території республіки, не був громадянином іншої держави і не заперечував бути громадянином України. На загальносоюзних паспортах у 1992 р. було проставлено печатки з написом “Україна” і зображенням малого Державного герба. З 1997 р. почався обмін загально-союзних паспортів на паспорти незалежної України.

Здобуття Україною незалежності в умовах гострої економічної кризи та погіршення соціально-економічного становища населення сприяло створенню нових політичних партій.

У демократичному суспільстві партії є сполучною ланкою, через яку уряд звертається до мас за підтримкою і забезпечує собі соціальну базу для здійснення власного курсу, а народ, у свою чергу, може на найвищому рівні виражати свою думку і в такий спосіб впливати на офіційну лінію. Розвиток багатопартійності в Україні характеризується виникненням і функціонуванням значної кількості політичних партій. Так, якщо до проголошення незалежності в Україні було зареєстровано 4 партії, то в грудні 1993 р. - 27, у березні 1997 р. - близько 40, а наприкінці 1999 р. - понад 90.

Для новостворених партій характерні нечисленність партійних лав та невизначеність соціальної бази. Наприклад, у квітні 1993 р. загальна кількість членів усіх партій не перевищувала 200 тис. осіб, що становило близько 1 % виборців. Більшість партій у своїх програмних документах не зазначають чітко, виразниками інтересів яких груп вони є. Їх програми нерідко дуже схожі і характеризуються загальнодекларативними гаслами та апелуванням до всього народу. Особливістю українських партій є також їх порівняно виразна гео-графічна зорієнтованість. Націонал-демократи домінують у Західній Україні, партії лівої орієнтації - у Східній. Однією з особливостей українського варіанта багатопартійності стала поява на політичній арені незареєстрованої, неструктурованої “партії влади”, яка реально утримує владні важелі й істотно впливає на перебіг подій в Україні.

Керуючись Конституцією України та Законом України “Про об’єднання громадян”, у червні 1993 р. Комуністична партія України на з’їзді проголосила про відновлення своєї діяльності. Першим секретарем ЦК КПУ став донецчанин П. Симоненко. 5 жовтня 1993 р. після реєстрації партії в Мін’юсті України було оголошено, що вона налічує у своїх лавах понад 60 тис. осіб.

Активно обстоює збереження моделі колгоспно-радянської системи, рішуче виступає проти приватизації землі перереєстрована 28 січня 1993 р. Селянська партія, очолювана С. Довганем.

Проголошення незалежності сприяло активізації правих сил суспільства. У березні 1992 р. вперше після Другої світової війни в Україні відбулася конференція Організації українських націоналістів, на якій було вирішено трансформувати її в Конгрес українських націоналістів (КУН), зареєстрований у Мін’юсті України 26 січня 1993 р. Українські націоналісти та їхній лідер С. Стецько виступають за створення “національної, унітарної та правової держави” і водно-час обстоюють беззаперечне забезпечення прав етнічних меншин.

Став політичною партією зареєстрований у Мін’юсті України 1 лютого 1993 р. Народний рух України (НРУ). Незабаром його очолив В. Чорновіл, який звинуватив владу в гальмуванні реформ і став в опозицію до неї.

В умовах гострих міжпартійних баталій серед населення формувалася негативний образ партій як об'єднань, що прагнуть влади, не дбають про повсякденні потреби людей.

Громадські організації не порушували загальнополітичних питань, обмежуючись професійними, виробничими, науковими чи якими-сь іншими питаннями. Наймасовішими серед них стали профспілки, що до проголошення незалежності були об'єднані Українською радою професійних спілок. За нових умов організація трансформувалась у Федерацію профспілок України (ФПУ), що об'єднувала понад 95 % всіх організованих у профспілки жителів України. До ФПУ входили профспілки 30 галузей.

Не погоджуючись у багатьох питаннях з нерішучою позицією офіційних профспілок, трудові колективи створили водночас власні профспілкові об'єднання: Всеукраїнське об'єднання солідарності трудівників, Незалежну профспілку гірників, Профспілку залізничників і транспортних будівельників, Федерацію профспілок кооперації та інших форм вільного підприємництва України, Профспілку працівників Збройних сил України.

Життя спонукало до об'єднання і директорський корпус української промисловості. У лютому 1992 р. було засновано Українську спілку промисловців та підприємців (УСПП), до якої входило понад 14 тис. колективних та індивідуальних членів. Головою УСПП у грудні 1993 р. було обрано экс-прем'єра Л. Кучму, який після відставки уряду В. Фокіна був на посаді прем'єр-міністра з листопада 1992 р. Посаду голови УСПП Л. Кучма обіймав аж до обрання його Президентом України. Спілка ставила за мету відновлення розірваних економічних зв'язків, здійснення економічних реформ, підтримку виробників.

У середовищі молоді стають впливовими СНУМ, Всеукраїнське студентське братство, відроджений у нових умовах комсомол. У 1993 р. в Україні діяло 26 молодіжних об'єднань, що претендували на статус всеукраїнських і охоплювали понад 600 тис. юнаків і дівчат.

Політична незалежність України стала передумовою здобуття республікою економічного суверенітету. Першочерговим завданням було визначено перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки, який дав би змогу вивільнити творчу енергію народу та повніше реалізувати можливості вітчизняного економічного потенціалу. Політична палітра суспільства у перехідний період, період формування основ ринкової економіки, постійно змінюється. Перехід від тоталітаризму з його командно-адміністративною системою управління до ринкової економіки, для якої властива демократична форма розвитку та управління народним господарством, зумовлений докорінною зміною форм власності та класової структури суспільства, формуванням нової політичної системи.

Важливим аспектом оцінки стартових можливостей нашої держави після проголошення незалежності стало визначення її природно-ресурсного потенціалу. Маючи на своїй території понад 7 тис. родовищ корисних копалин, Україна належить до держав із середнім рівнем сировинного потенціалу. Це пояснюється його незбалансованістю. Незважаючи на те, що на території республіки сконцентровано майже 20 % світових ресурсів марганцевих руд і понад 5 % запасів залізних руд, України водночас вкрай недостатньо забезпечена паливно-енергетичними ресурсами, насамперед нафтою та природним газом, фосфоритами, калійними солями. Так, у 1990 р. власний видобуток нафти забезпечував 2,4 %, а природного газу - 8,6 % загальних потреб народного господарства країни. Тільки в 1990 р. Україна отримала з Росії 56 млн т нафти і майже 90 млрд кубометрів природного газу.

Українська економіка за часів СРСР була надто мілітаризована. На військові цілі

витрачалося майже 35 % союзного бюджету. Велика частка цих коштів вкладалась у промисловість України. Тому в республіці після розпаду СРСР залишилося майже 40 % союзного військово-промислового комплексу (ВПК), до 80 % підприємств машинобудівних галузей було залучено у виробництво зброї. Ці підприємства незабаром стали непотрібними, що теж негативно позначилося на структурі української економіки. Україна почала писати свою історію з чистого аркуша, за відсутності власних фінансової та банківської систем, управлінського апарату та економічної науки.

Деформована структура господарського комплексу, що дістався у спадок від колишнього СРСР, у поєднанні з недосконалою організацією державної влади в Україні, незавершеністю розподілу функцій між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади істотно ускладнили перехід до ринкової економіки. Так, Верховна Рада 12-го скликання за час свого функціонування змінила чотири уряди - В. Масола (травень - жовтень 1990 р.), В. Фокіна (листопад - жовтень 1992 р.), Л. Кучми (жовтень 1992 р. - вересень 1993 р.), Ю. Звягільського (вересень 1993 р. - червень 1994 р.).

Українське керівництво, прагнучи переорієнтуватися на Захід у перші роки незалежності, поспішало вийти з налагодженої системи господарських зв'язків. Така стратегічна лінія дорого обійшлася Україні. Згідно зі світовими стандартами, продукція української промисловості була неконкурентоспроможною. Розірвані зв'язки залишили сотні підприємств України без споживачів, а отже, і без фінансування.

У 1991-1993 рр. національний дохід України зменшився на 39 %, а українська політична еліта тим часом витрачала час на дебати щодо того, куди йти - до капіталізму чи соціалізму.

Внаслідок істотного підвищення цін на імпортований природний газ в Україні почала розкручуватися спіраль інфляції. Державні органи в умовах повільного формування виконавчої влади виявилися неспроможними активно впливати на економічну ситуацію.

У середині 1992 р. Україна вийшла з рубльової зони, з'явилися купонокарбованці. У 1993 р. інфляція в Україні становила понад 10200 %. Заборгованість іншим країнам наприкінці 1993 р. досягла 7 млрд дол. Найбільша заборгованість припадала на Росію і Туркменістан за поставку енергоносіїв.

Не завжди продумане, суперечливе реформування призвело до розростання "тіньової" економіки, неймовірного відпливу капіталів за кордон, значного посилення корупції в державному апараті, збільшення обсягу бартеру при розрахунках між галузями, підприємствами як усередині країни, так і при розрахунках у зовнішній торгівлі.

За цих обставин невдоволення мас діяльністю Президента та Верховної Ради невпинно наростало і досягло свого піку в червні 1993 р. Під тиском шахтарських страйків було прийнято рішення про проведення 26 вересня 1993 р. референдуму з питань довіри Президентові та Верховній Раді. Таке рішення не могло швидко вгамувати розбурхане, виведене з рівноваги суспільство, навпаки, воно ще більше стимулювало розпал пристрастей. Це виявилось в посиленні протистояння партій, поглибленні розколу між Президентом та Верховною Радою. Спробою вирватися з цієї кризи стало нове радикальне рішення щодо проведення в першій половині 1994 р. дострокових виборів Верховної Ради і Президента України. Ці дострокові вибори були об'єктивно назрілими й історично зумовленими. Вони поклали початок оновленню вищих органів влади.

Вибори до Верховної Ради проводились за мажоритарною системою, відповідно до якої депутати обиралися не за партійними списками, а за територіальними округами. Водночас відбулися вибори до місцевих рад. Головою Верховної Ради було обрано О.

Мороза.

У 1994 р. в Україні відбулися президентські вибори. Із семи канди-датів у Президенти України (В. Бабич, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, І. Плющ, П. Таланчук) на виборах переміг Л. Кучма, за кандидатуру якого у другому турі проголосувало понад 52 % виборців.

Після виборів було зроблено спробу перейти до прагматичної стадії перехідного періоду - стадії соціально-економічних реформ, оскільки зволікання з ними й було основною причиною загострення ситуації в країні. Новообраний Президент Л. Кучма перейшов від вирішення питань ідеологічних до економічних, а Верховна Рада України активізувала свою законотворчу діяльність.

Негативні тенденції в економіці дедалі більше посилювалися; за шість місяців 1994 р. темпи спаду виробництва порівняно з відповідним періодом попереднього року становили 36 % і були удвічі вищими, ніж у 1991-1993 рр.

Економічна криза негативно вплинула на рівень життя і на соці-альну структуру суспільства. Якщо в 1990 р. частка заробітної плати у валовому національному доході становила майже 60 %, то в 1994 р. -лише 25-30 %. Різко впала купівельна спроможність населення. Про-тягом 1991-1994 рр. вона фактично знизилась у 5 разів.

Економічні негаразди негативно позначилися на соціальній структурі України. Форсоване розшарування суспільства призвело до со-ціальної поляризації. Вже в 1992 р. за межею бідності опинилося майже 64 % населення, "середній клас" танув на очах, а кількість багатих становила 10 %. Внаслідок цього різко зросло суспільне напруження між полюсами "багаті" - "бідні". За цих обставин Президент Л. Кучма у жовтні 1994 р. проголосив нову соціально-економічну стратегію. Принципова новизна трансформації економіки полягала у відмові від концептуальної тези "попередня стабілізація і лише згодом — реформування" та переході до формули "прискорене реформування як єдина умова й основний засіб виходу з кризи та досягнення еко-номічної стабілізації". Однак уже в квітні 1995 р. Президент Л. Кучма визнав за необхідне скоригувати реформи, бо реалізація нового соціально-економічного курсу виявила істотні недоліки запропо-ваної ліберально-монетаристської моделі. Зокрема, передбачалося посилити керованість економікою, подолати кризу державної влади, активізувати соціальну політику та ін.

Із здійсненням програми антикризових дій, радикальних реформ в українській економіці намітилися певні позитивні зрушення. На по-чатку 1996 р. прогресуючу інфляцію вдалося приборкати. А вже у вересні 1996 р. було проведено грошову реформу: відбулася зміна но-мінальної вартості грошових знаків, а також було запроваджено нову валюту - гривню. В 1996 р. підприємствами недержавного сектора було вироблено 45 % загального обсягу промислової продукції. Про-тягом 1995-1996 рр. приватизовано 8 тис. великих та середніх підприємств і практично завершено малу приватизацію. Внаслідок роздержавлення землі і майна сільськогосподарських підприємств понад 4 млн громадян отримали земельні ділянки у приватну власність.

На початку 1995 р. відбулися також зміни у податковій системі з метою зменшення податкового тиску і забезпечення рівності юри-дичних і фізичних осіб усіх форм власності. Відбувся перехід до опо-даткування прибутків підприємств та організацій за ставкою 30 %, було скорочено податкові пільги. Ставка податку на додану вартість знизилася з 28 до 20 %. У 1996 р. згідно із Законом України "Про державну податкову службу в Україні" було створено податкову службу.

Однак і на цьому етапі економічну кризу подолати не вдалося. Уряд виявився неспроможним забезпечити ефективне управління економічними процесами. Відчувалися також серйозні суперечності між гілками влади, незбалансованість їхніх повноважень. Особливо по-мітною була слабка позиція Кабінету Міністрів. Як і в попередній період, цей виконавчий орган лишався найнестабільнішим.

Тривало протистояння Президент - Верховна Рада; воно досягло кульмінації влітку 1995 р. Проте законодавчій та виконавчій гілкам влади вдалося дійти компромісу, що було зафіксовано у Конституційному договорі - угоді між Верховною Радою України та Президентом України "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України", укладеній 8 червня 1995 р. По суті цей договір був тимчасовим конституційно-правовим нормативним актом. Конституційний договір створив також умови для активізації конституційного процесу. Однак безкомпромісна позиція прихильників збереження радянської системи, з одного боку, і прихильників парламентської, президентської або президентсько-парламентської - з іншого, у жовтні 1993 р. остаточно загальмувала конституційний процес. Робота Конституційної комісії через протистояння гілок влади та боротьбу політичних сил теж була непродуктивною. Дискусії щодо Конституції України розгорнулися з новою силою у червні 1996 р. Оскільки подальше просування шляхом реформ без надійної законодавчої бази було практично неможливим, Президент Л. Кучма видав Указ про оголошення Всеукраїнського референдуму з питання затвердження Конституції, який загострив відносини між виконавчою і законодавчою гілками влади.

Знову розпочалися пошуки компромісу. Робота узгоджувальних комісій з найбільш спірних питань (статусу Республіки Крим, державної мови, державної символіки, приватної власності, розподілу владних повноважень) врешті увінчалася успіхом: 28 червня 1996 р. було прийнято Конституцію України.

Прийняттям Конституції України завершився процес становлення політичної системи республіки як єдиного організму з більш-менш чітким визначенням його структурних елементів, їх функціонального призначення та принципів зв'язку. А 16 жовтня 1996 р. було утворено Конституційний Суд України як гарант додержання конституційних норм. Законодавча база в Україні постійно розвивається. Адже суть конституційного процесу полягає у забезпеченні становлення та розвитку правової системи держави, утвердженні законності та правопо-рядку в суспільстві, вихованні правової свідомості та формуванні політичної культури населення.

У 1997 р. відбулися певні зрушення у реформуванні економічної сфери, розвитку зовнішньополітичних та економічних відносин із зарубіжними країнами. Стан економіки продовжував залишатися складним, однак намітилася тенденція до сповільнення темпів падіння валового внутрішнього продукту, промислового і сільськогосподарського виробництва, насамперед продукції рослинництва. Вдалося частково приборкати інфляцію.

У жовтні 1997 р. Президент України Л. Кучма видав Указ "Про основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки" з метою створення конкретних механізмів реалізації принципів соціально орієнтованої економіки. Стратегічною метою соціальної політики на державному рівні було проголошено підвищення матеріального доб-робуту та поліпшення умов життя людей.

У 1997 р. Україна здійснювала зовнішньоторговельні операції з партнерами із 164 країн

світу. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі зменшилося майже на третину і становило 1 млрд дол. Успішно розвивалися торговельні зв'язки з Нідерландами, Австрією, Німеччиною. Відбулися радикальні зміни у відносинах між Україною та США.

Наприкінці 1997 р. перший космонавт незалежної України Л. Каденюк здійснив успішний політ у складі багатонаціонального екіпажу на борту американського корабля "Колумбія".

Однак стабілізаційні процеси у реальній економіці, що спостерігалися у першому півріччі 1998 р., виявилися нестійкими. Ситуація залишалася складною. Збитково працювала більша частина (51 %) підприємств, що на 6 % перевищило аналогічні показники попередньо-го року. За бартерними умовами підприємствами було реалізовано 41,7% продукції.

Восени 1998 р. внаслідок руйнівних процесів на фінансових ринках Росії та Південно-Східної Азії активізувалися негативні тенденції у вітчизняній економіці, знову розпочався спад промислового виробництва, інтенсифікувалася девальвація гривні. Негаразди посилювались і через значне збільшення заборгованості держави з виплати зарплат і пенсій, поглиблення платіжної кризи, фінансового стану підприємств та організацій, загострилася ситуація в банківській системі. Збитки банківської системи внаслідок девальвації гривні становили у доларовому вираженні 1 млрд дол.

Загострення проблем реформування економіки зумовлювалося недостатнім ступенем обґрунтованості економічних реформ, повільним формуванням правової бази, протистоянням між гілками влади, недосконалим механізмом соціальних компенсацій, зовнішньоекономічними прорахунками тощо. У цих умовах виникла необхідність, як про це наголошується у позачерговому посланні Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України (19 листопада 1998 р.), переорієнтувати грошово-кредитну систему та бюджетно-фінансову політику на безпосереднє сприяння відновленню виробництва і розвитку продуктивних сил.

У березні 1998 р. за змішаною мажоритарно-пропорційною системою відбулися чергові вибори до Верховної Ради 14-го скликання. У виборах взяли участь 30 партій та політичних блоків, громадських організацій, але перемогу одержали представники 8 партій, що й визначило політичний спектр нового українського парламенту. Станом на 28 травня 1998 р. у Верховній Раді України з урахуванням обраних в одномандатних округах склалася така розстановка політичних сил: фракція Комуністичної партії України - 121 депутат; фракція Народно-демократичної партії - 92 депутати; фракція Народного Руху - 47 депутатів; фракція "Громада" - 39 депутатів; фракція блоку Соціалістичної та Селянської партій - 35 депутатів; фракція Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) - 25 депутатів; фракція Партії зелених України - 24 депутати; фракція Прогресивної соціалістичної партії України - 17 депутатів. Разом обрано 436 депутатів, з них 400 входять до складу депутатських фракцій.

Згідно з правовими актами Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України триває реформування структурних підрозділів держави. Так, згідно з постановою Кабінету Міністрів (квітень 1996 р.) про реформування органів внутрішніх справ України, у 1998 р. створено нову структуру органів МВС - внутрішню контррозвідку, зі складу органів внутрішніх справ країни виведено пенітенціарну систему (створено спеціальний комітет), скорочено штат МВС на 20 %. Активно ведеться боротьба проти злочинних угруповань, але рівень нерозкритих злочинів залишається ще досить високим.

Зусилля Міністерства оборони України були зосереджені на виконанні Державної

програми будівництва та розвитку Збройних сил на період до 2005 р. У 1998 р. завершився перший етап цього процесу. Збройні сили України налічували 320 тис. військовослужбовців та 100 тис. цивільних осіб, а до кінця 2000 р. - відповідно 310 та 90 тис. Треба визнати, що формування Збройних сил України відбувається у складних умовах: через обмежені бюджетні можливості держави в червні 1998 р. Указом Президента України Л. Кучми тимчасово на рік було зупинено військовий призов до Збройних сил.

Незважаючи на збільшення частки малих підприємств у виробництві внутрішнього валового продукту (ВВП) з 4,1 % у 1996 р. до 7,6 % в 1998 р., їх роль в економіці держави залишається незначною. В Україні в 1999 р. діяло приблизно 160 тис. малих підприємств, де працювало 8 % населення. За 1998-1999 рр. кількість цих підприємств збільшилася в 1,5 рази, але показники підвищення ролі середнього класу залишились дуже низькими порівняно з розвиненими країнами, де внесок малого бізнесу до ВВП становить 70-80 %.

У 1998 р. кількість фермерських господарств зменшилася на 0,11 %. На 1 січня 1999 р. їх налічувалося 35,5 тис. У користуванні цих господарств було 1,0292 млн га сільськогосподарських угідь. Вони продали заготівельним організаціям 878 т живого м'яса худоби та птиці, а також 4,4 тис. т молока і молочних продуктів. Однак це дуже малий внесок у постачання продовольства.

Вагомим успіхів домоглися науковці, робітники машинобудівних заводів України у створенні ракети-носія "Зеніт" для участі у Всесвітньому проекті супутникового зв'язку "Глобал стар", зокрема підприємства "Південне" та "Південмашзавод" розробляли проект запуску "Зеніта" з морської платформи.

Однак загалом соціально-економічне становище країни, політичне життя в 1998 р. характеризується в історії України трагічними подіями, масовими виступами шахтарів, природними катаклізмами.

На шахті ім. Скопинського державної холдингової компанії "Дон-вугілля" 6 квітня 1998 р. внаслідок вибуху газу метану загинуло 63 шахтарі.

Шахтарі західного Донбасу в червні того ж року здійснили майже 500-кілометровий піший марш до Києва, вимагаючи від уряду поліпшення стану справ у вугільній галузі, ліквідації заборгованості із заробітної плати.

На початку листопада 1998 р. на Закарпатті внаслідок великої по-вені загинуло 18 людей, зруйновано 2655 будинків, а 2800 будівель потребують капітального ремонту. Стихія завдала збитків області на суму 584 млн грн, а збитки населення перевищують 57 млн грн.

Як і в 1998 р., Державний бюджет 1999 р. був прийнятий Верховною Радою в останній день року після досягнення консенсусу зі спірних положень. Доходи бюджету встановлено в розмірі 23,895 млрд грн, витрати визначено в розмірі 25,135 млрд грн. Дефіцит Державного бюджету становив 1 % ВВП (1,24 млрд грн). Порівняно з 1998 р. доходи і витрати збільшились (у 1998 р. доходи становили 21,1 млрд грн, витрати - 24,5 млрд грн), набагато зменшився дефіцит (у 1998 р. він дорівнював 3,5 млрд грн). У Державному бюджеті 1999 р. було заплановано істотне збільшення витрат на охорону здоров'я (530 млн грн) й освіту (1,8 млрд грн), соціальний захист і соціальне забезпечення (2,2 млрд грн), потреби національної оборони (1,7 млрд грн), забезпечення безпеки держави (1,65 млрд грн).

Перша половина 1999 р. була багата на різноманітні події, що дають уявлення про

економічне становище України, особливості її соціально-політичного розвитку напередодні президентських виборів, а також характеризують систему міжнародних відносин, яка домінуватиме на початку третього тисячоліття.

На початку 1999 р. було оприлюднено стратегічний документ, підготовлений Кабінетом Міністрів України - програму "Україна-2010". Мета цієї програми - максимально підвищити рівень життя населення республіки. Так, програмою заплановано підвищити середній рівень заробітної плати до 60 %, збільшити загальний обсяг інвестицій в економіку України до 2005 р. до 60 млрд дол., а у 2010 р. - до 140 млрд дол. Причому частка іноземного капіталу не повинна перевищувати 25 млрд дол. Програма "Україна-2010" має три основні напрямки: оздоровлення підприємств, досягнення економічної стабільності, структурні зміни в економіці. Програмою також передбачено збільшення середньої тривалості життя громадян України з 67 до 70 років. Як відомо, останніми роками спостерігається зменшення чисельності населення України. На 1 жовтня 1999 р. населення України 49,8 млн осіб, міське - 33,8 млн, сільське - близько 16 млн осіб (у 1998 р. - відповідно 50,3 млн, 34,1 млн і 16,16 млн осіб).

У перші місяці 1999 р. в Україні тривало падіння промислового виробництва. За січень - березень 1999 р. промисловими підприємствами вироблено продукції на 15,2 млрд грн, що на 2 % менше по-рівняно з аналогічним періодом 1998 р. Обсяги промислового виробництва зменшились у 16 із 25 регіонів України, зокрема в хімічній і нафтохімічній промисловості - на 16,7 %, у промисловості будівельних матеріалів - на 11 %, у машинобудуванні та металообробці - на 8 %. У лютому 1999 р. в Україні не працювало 17,9 % підприємств. Загальні обсяги промислового виробництва за перші 4 місяці 1999 р. порівняно з відповідним періодом 1998 р. зменшились на 2,7 %.

У першому кварталі 1999 р. ВВП зменшився на 4,2 %, що виходить за межі прогнозованого рівня розвитку економіки республіки в 1999 р. Однак уряду і Національному банку України вдалося втримати стабільність гривні й знизити рівень інфляції. На початок 1999 р. рівень інфляції становив 2,5 %, у лютому - 1 % порівняно з 1,5 % у січні. При цьому ціни на продовольчі товари зросли на 1,8 %. Майже на 16 % зменшилась заробітна плата у січні 1999 р. порівняно з груднем 1998 р., причому в сільському господарстві - на третину, а у промисловості - на 13,4 %. У 1999 р. понад 60 % селян мали доходи, нижчі за офіційну межу бідності: місячний дохід 14 % селян не перевищував 10 грн, лише 8,6 % - понад 100 грн. Своєчасно заробітну плату одержували тільки 30 % працюючих в Україні. На квітень 1999 р. заборгованість із заробітної плати становила 6,6 млрд грн. Причому 60 % заборгованості припадало на позадержавну сферу. Станом на 1 квітня 1999 р. загальна сума заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій, матеріальної допомоги становила 11 млрд грн.

Станом на 1 квітня 1999 р. кількість безробітних в Україні становила 1,6 млн осіб. За прогнозами Міністерства праці й соціальної політики до кінця 1999 р. кількість безробітних мала перевищити 2 млн осіб.

Бюджет країни має великий дефіцит, що зумовлено відсутністю достатніх валютних джерел для обслуговування зовнішнього і внутрішнього боргів. Зовнішня заборгованість України на 1 березня 1999 р. становила 11,2 млрд дол. Однак попри це Україна продовжувала позичати гроші. У вересні 1998 р. МВФ і Україна уклали трирічну угоду про підтримку економічної програми українського уряду на 1998-2001 рр. на загальну суму 2,25 млрд дол. Згідно з цією угодою у березні 1999 р. Україна одержала черговий транш на суму 153 млн дол. У тому ж році Україна повинна була повернути 2,2 млрд дол.

за іноземні кредити. Станом на квітень 1999 р. кожний житель України заборгував МВФ приблизно 70 грн. На виконання умов згаданої угоди з 1 квітня 1999 р. було підвищено тарифи за електроенергію та природний газ відповідно на 20 та 25 %, а з 1 травня у 14 регіонах України було введено 90-відсоткову оплату житлово-комунальних послуг.

У лютому 1999 р. після стабілізації рівня інфляції було встановлено нові параметри валютного коридору: 3,4-4,6 грн за 1 дол., як не-редбачалося Державним бюджетом. В Україні економічна криза падіння розгорталася на тлі мікрорівня економіки. З її наслідками стикається кожен мешканець України. Неплатежі між підприємствами, невиплата заробітної плати, безробіття, низькі доходи бюджету й розвал соціальної сфери, падіння національної валюти й виробництва стали основними ознаками економічної кризи. Про причини цієї кризи свідчать дані соціологічного опитування, здійсненого наприкінці квітня 1999 р. Українським інститутом соціальних досліджень та Центром "Соціальний моніторинг". На запитання: "Які ви бачите основні недоліки діяльності влади у сфері економіки?", респонденти відповіли так: нездатність боротися з безробіттям - 66 %, некомпетентність влади в питаннях економіки - 62 %, відсутність уваги до проблем села та агропромислового комплексу - 52 %, відсутність підтримки вітчизняного виробника - 52 %, невиправдано високий рівень податків будь-якої економічної діяльності - 51 %, недостатня підтримка розвитку великих підприємств - 48 %, недостатня підтримка малого підприємництва - 31 %, недостатні зусилля в розвитку економічних зв'язків з Росією - 31 %.

За розвитком людського потенціалу Україна посідає 102 місце у світі, про що йдеться в доповіді "Про розвиток людини у 1998 р.", підготовленої на замовлення Програми розвитку ООН. В 1997 р. Україна посідала 95-те місце. У документі зазначається, що в такій ситуації перебуває не тільки Україна, а й інші держави з перехідною економікою.

У першій половині 1999 р. до економічних труднощів додалися природні катаклізми. Так, у селі Костинці Чернівецької області 18 квітня 1999 р. величезний зсув на площі 5 км² знищив 40 житлових будинків і частково зруйнував 65, в окремих районах Закарпатської області значних руйнувань завдала повінь. Багато фінансових витрат потрібно також для ліквідації наслідків катастрофи і закриття Чорно-бильської АЕС, фінансування проекту "Укриття". Останніми роками на Чорнобиль припадало 5-7 % витрат Державного бюджету. За 1992-1998 рр. витрати на ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи перевищували 5 млрд дол.

У політичному житті України також відбулося багато "потрясін". Напередодні слухання у Верховній Раді України подання Генеральної прокуратури України про притягнення до кримінальної відповідальності экс-прем'єра, лідера партії "Громада" П. Лазаренка, який у цей час перебував у Швейцарії нібито на лікуванні, 17 лютого 1999 р. Верховна Рада прийняла рішення про позбавлення його депутатської недоторканності. П. Лазаренко переїхав до США, де звернувся до імміграційної служби з проханням про надання політичного притулку. Ця подія прискорила розкол у партії "Громада". Її колишні члени Ю. Тимошенко та А. Турчинов заснували нову фракцію - "Батьківщина". Розкол відбувся також і у Народному Русі. У лютому 1999 р. було створено фракцію НРУ-2 на чолі з Ю. Костенком. Після трагічної загибелі в автомобільній катастрофі 25 березня В. Чорновола майже через тиждень - 2 квітня - лідером НРУ-1 у парламенті став колишній міністр закордонних справ Г. Удовенко.

У березні 1999 р. на установчих зборах Всеукраїнського об'єднання демократичних сил "Злагода" Л. Кравчука, В. Пустовойтенка та І. Плюща було обрано його співголовами. В

основу практичної діяльності цього об'єднання було покладено розроблену Кабінетом Міністрів України програму "Україна-2010". 7 квітня Верховна Рада України прийняла постанову про проведення чергових виборів Президента України 31 жовтня 1999 р. Ще раніше (у січні) Верховна Рада України прийняла Закон України "Про столицю України - місто-герой Київ". На основі цього Закону було ухвалено рішення (у березні) про проведення виборів Київського міського голови 30 травня 1999 р. У цей час, мабуть, не було жодної центристської чи правоцентристської партії, яка б тією чи іншою мірою не переживала розколу у своїх лавах: Народно-демократична партія (НДП), Ліберальна партія України (ЛПУ), Демократична партія України (ДемПУ), Партія зелених України (ПЗУ). При цьому загальним для всіх були не стільки ідеологічні суперечності, скільки, більшою чи меншою мірою, ставлення до діючої влади напередодні президентських виборів. Розколи в партіях призвели до створення нових політичних об'єднань, а також фракцій у Верховній Раді України. Станом на 15 травня 1999 р. у Верховній Раді 14-го скликання замість 8 фракцій стало 13.

На посаду мера Києва (станом на 1 січня 1999 р. у Києві проживало 2 млн 626,5 тис. осіб) претендувало багато кандидатів, серед яких діючий міський голова О. Омельченко, Г. Суркіс (СДПУ(о)), В. Бабич (ВОХ) та ін. Переміг на виборах О. Омельченко.

Початок президентського марафону поклали з'їзди партій та збори виборців, на яких було висунуто багато кандидатів у Президенти України: Л. Кучму (висунутий зборами виборців у м. Києві), П. Симоненка (від КПУ), Г. Удовенка (від НРУ-1), Ю. Костенка (від НРУ-2), О. Мороза (від СПУ), Н. Вітренко (від ППСУ), О. Ткаченка (від СелПУ), Є. Марчука (від СДС), М. Габера (від патріотичної партії України), О. Базилюка (від Слов'янської партії), Ю. Кармазіна (від партії захисників Вітчизни), В. Кононова (від ПЗУ), В. Олійника (висунутий зборами виборців у м. Кіровограді), В. Онопенка (від УСДП), О. Ржавського (від Всеукраїнського політичного об'єднання "Єдина родина").

У результаті виборів 31 жовтня у другий тур вийшли Л. Кучма і лідер Комуністичної партії України П. Симоненко. За президентськими виборами спостерігали понад 400 експертів ООН, ОБСЄ, Ради Європи та ін.

Другий тур виборів відбувся 14 листопада 1999 р. Перемогу здобув діючий Президент Л. Кучма.

Підсумки президентських виборів в Україні засвідчили поразку правоцентристських партій, а також те, що організованих політичних сил нелівої орієнтації у країні немає й існування легальної могутньої комуністичної опозиції для більшості суспільства апіорно неприйнятне. Отже, проголосувавши за Л. Кучму, народ проголосував за незмінність курсу, обраного Україною в грудні 1991 р.

Виборча кампанія відбувалась у складній економічній та політичній обстановці в країні. Так, індекс інфляції станом на 1 травня 1999 р. підвищився на 5,9 %. Верховна Рада України 20 травня прийняла постанову за підсумками звіту Кабінету Міністрів України про виконання Державного бюджету за перший квартал 1999 р. У ній, зокрема, наголошувалося: урядом не забезпечено виконання 30 із 40 запланованих дохідних джерел, у результаті чого до дохідної частини Державного бюджету недоотримано понад 400 млн грн, тобто борги уряду населенню із соціальних виплат продовжують збільшуватися. Ціни на ліки підвищились на 150-200 %. Обсяг українського експорту товарів і послуг до країн СНД у першому кварталі 1999 р. порівняно з аналогічним періодом 1998 р. зменшився на 22,4 %, у тому числі до Росії - на 18,9%.

За прогнозами часопису "Financial Times" за 19 травня 1999 р., на Україну очікував

дефолт, тобто неспроможність виконати міжнародні фінансові зобов'язання.

У першій половині 1999 р. Україна активно здійснювала зовнішню політику, спрямовану на забезпечення тісних зв'язків з державами Західної Європи, інтеграцію до європейського економічного простору. У Львові 14-15 травня відбувся VI саміт голів держав Центральної Європи, в якому взяли участь президенти України, Польщі, Болгарії, Чехії, Румунії, Німеччини, Австрії, Італії, Угорщини, Словенії. Учасники саміту розглянули питання європейської безпеки, економічних і політичних контактів між країнами регіону, закликали уряд Белграда виконати всі вимоги міжнародного співтовариства щодо врегулювання косовської проблеми.

У другій половині 1999 р. відбулися помітні зміни в економічному й політичному житті країни. В основному було подолано падіння ВВП. Обсяг промислового виробництва збільшився на 4,3 %. З випереджаючими темпами відбувалося виробництво товарів народного споживання (17,2 %), у тому числі непродовольчих товарів (10,2 %).

Відбувся перелом у реформуванні відносин власності. Понад 70 % загального обсягу промислової продукції вироблялося на недержавних підприємствах. В економіці утвердились основи ринкової інфраструктури. На кінець 1999 р. в Україні було зареєстровано 203 ко-мерційні банки, 1330 інвестиційних компаній та фондів, 2250 аудиторських фірм, 290 страхових компаній, 340 бірж, 390 кредитних спілок.

Помітні зрушення в розвитку економіки в цей період частково відбилися на вирішенні окремих питань соціальної політики. Так, з 1 жовтня 1999 р. було підвищено стипендії студентам та учням; мінімальний розмір пенсії за віком встановлено 30 грн. Зменшилась заборгованість з пенсій, майже вдвічі зменшилась заборгованість із заробітної плати працівникам бюджетної сфери. Однак починаючи з жовтня спостерігалось падіння курсу гривні (4,6 грн. за 1 дол.).

Проблеми подальшого розвитку сільського господарства та шляхи їх вирішення розглядаються в Указі Президента України від 3 грудня 1999 р. "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки". Згідно з цим Указом уряд, органи виконавчої влади на місцях повинні реформувати колективні сільсько-господарські підприємства на засадах приватної власності на землю та майно. Члени цих підприємств мають право виходити з них із земельними частками (паями) та майновими паями і створювати на їх основі приватні (приватно-орендні) підприємства, селянські (фермерські) господарства, сільськогосподарські кооперативи.

Подальші заходи щодо стратегії перетворень на 2000-2004 рр. були визначені у Посланні Президента України Верховній Раді України.

18.2. Зовнішньополітичний курс незалежної України

Зовнішня політика, як відомо, значною мірою є продовженням і розвитком політики внутрішньої. Її спрямування є невід'ємною складовою формування в цілому незалежної Української держави, створення її відповідних інститутів. Основні засади зовнішньої політики Української держави були закладені ще Декларацією про державний суверенітет України (липень 1990 р.). Для обґрунтування власної чіткої лінії України на міжнародній арені 2 липня 1993 р. Верховна Рада республіки схвалила “Основні напрями зовнішньої політики України”. Цей документ визначив базові національні інтереси України і завдання її зовнішньої політики, засади, на яких реалізовувалася зовнішньополітична діяльність України. Важливим моментом у процесі формування концепції зовнішньополітичного курсу стало прийняття нової Конституції України, яка юридично закріпила основні принципи зовнішньополітичної діяльності, спрямовані на забезпечення національних інтересів і безпеки держави.

Отже, протягом 1991-1999 рр. активно тривало вироблення концепції зовнішньополітичного курсу незалежної України. На першому етапі її формування (1991-1994 рр.) в його основу хоча й було покладено принцип “балансу інтересів”, але перевага надавалася швидкій інтеграції до європейських структур. З 1994 р. у зовнішньополітичному курсі відбулись важливі зміни, розставлено нові акценти у пріоритетах. Базовими принципами модифікації було проголошено виваженість, прагматизм, раціональність, професіоналізм. В основу зовнішньополітичної моделі покладено концепцію, про яку Президент України Л. Кучма, виступаючи на святкуванні 80-річчя проголошення ЗУНР у Львові (листопад 1998 р.), сказав: “Курс зовнішньої політики України не пронатівський, не проросійський, він є проукраїнський”.

Після проголошення незалежності набагато збільшилась кількість країн, з якими Україна встановила дипломатичні відносини. Нині дипломатичні відносини встановлено зі 152 країнами світу. Дипломатичні та консульські представництва наша держава має у 78 країнах на всіх континентах. У Києві діють 61 зарубіжне посольство, вісім представництв міжнародних організацій, два почесні консульства. У Харкові, Львові, Одесі, Ужгороді, Маріуполі, Сімферополі працюють 10 консульських установ іноземних держав і два представництва міжнародних організацій.

Свідченням поваги міжнародної спільноти до України, високого авторитету її зовнішньополітичного відомства стало обрання в 1997 р. міністра закордонних справ Г. Удовенка головою 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. На 54-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, що відбулась 14 жовтня 1999 р., представники 158 країн світу обрали Україну непостійним членом Ради Безпеки ООН на період 2000-2001 рр.

Позицію суверенної України в ООН поважають, її інтереси враховують під час прийняття важливих рішень. Про це переконливо свідчить, зокрема, обрання України до складу таких важливих органів ООН, як ПРООН, ЮНІСЕФ, Комісії з прав людини. Україна є членом 15 міжнародних організацій, бере участь у понад 60 постійних або тимчасових органах цих організацій.

Протягом 1992-1993 рр. Україна налагодила безпосередні дипло-матичні зв'язки зі США, Канадою, Польщею, Німеччиною, Францією, Китаєм, Росією, Казахстаном, державами Балтії, Скандинавії та ін. У цей період Україна стала членом Ради безпеки і співробітництва у Європі (РБСЄ, згодом - ОБСЄ), багатьох міжнародних організацій, зокрема Світового банку, Міжнародного валютного фонду (МВФ). У березні 1997 р. Україні вдалося збільшити власний членський внесок до МВФ з 93 до 227 млн дол. з метою одержання більших кредитів.

Виникає, однак, і чимало гострих проблем. Однією з них стало виконання нашою державою своїх зобов'язань щодо практичної реалізації без'ядерного статусу. Після розпаду Радянського Союзу Україна одержала значний ядерний арсенал і була третьою за потужністю ядерної зброї державою після США і Росії. Після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. Україна послідовно дотримувалася наміру добровільно стати без'ядерною державою. Важливою подією стало підписання 14 січня 1994 р. тристоронньої угоди між Україною, США і Росією про виведення стратегічної ядерної зброї з України. У березні 1994 р. Президент України Л. Кравчук відвідав США, де підписав заяву про дружбу та співробітництво між двома країнами. У лютому 1994 р. Україна першою серед країн СНД підписала в Брюсселі угоду "Партнерство заради миру", яка передбачає тісні контакти з НАТО, насамперед у реформуванні Збройних сил, підготовці офіцерів, проведенні спільних навчань, наприклад, "Сі Бриз-97", "Сі Бриз-98", що відбуваються на Чорному морі. У грудні 1999 р. в Одесі відбулись командно-штабні навчання "Сі Бриз-99", у яких брали участь ВМС України і США, а також представники флотів Болгарії, Великої Британії, Греції, Грузії, Італії, Румунії, Туреччини.

У березні 1994 р. Україні було надано статус асоційованого члена Центральноєвропейської ініціативи (ЦЕІ), утвореної в 1989 р. Італією, Австрією, Угорщиною і Югославією з метою забезпечення необхідної підготовки останніх трьох країн до членства в Європейсько-му Союзі (ЄС). Протягом наступних шести років до цього міжнародного об'єднання приєдналися ще 12 країн.

Підписана 1994 р. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС після завершення процесу ратифікації, в якому взяли участь Верховна Рада України, Європейський парламент і парламенти 15 держав - членів ЄС, набрала чинності 1 березня 1998 р. Ця Угода стала свідченням спільних намірів ЄС та України сприяти розвитку взаємовигідних відносин. Зобов'язання, що містяться в 109 статтях, кількох додатках, спільних деклараціях і протоколах, охоплюють практично всі сфери відносин, становлять правову осно-ву для економічного, політичного, торговельного і культурного спів-робітництва.

Як відомо, після проголошення незалежності Україна виявила ін-терес і бажання до рівноправного включення до загальноєвропей-ського інтеграційного процесу. Україна становить також реальний інтерес для країн Західної Європи, що зумовлено її геополітичним розташуванням. Європейські країни зацікавлені в розвитку широких економічних, політичних та культурних відносин з нашою країною. Проте під час саміту країн ЄС у Гельсінкі у грудні 1999 р. наголошувалося: ситуація в Україні поки що не дає підстав для надання їй статусу асоційованого члена ЄС. Таким є висновок керівництва ЄС.

Ще в липні 1992 р. Україна заявила про своє бажання вступити до Ради Європи - міжнародної міжурядової консультативної політичної організації, створеної десятима країнами Західної Європи в серпні 1949 р. Нині до її складу, після прийняття у квітні 1999 р. Грузії, входить 41 країна. Понад три роки пішло на підготовку, і в листопаді 1995 р. Україна стала 37-м повноправним членом Ради Європи. Активну і конструктивну роботу здійснює Україна в Парламентській Асамблеї Ради Європи, яка є органом колективного мирного співро-бітництва різних держав, засобом здійснення політики захисту прав людини. Україні тут належить 12 місць.

Важливим кроком на шляху утвердження нового образу України на міжнародній арені стало рішення Верховної Ради України від 16 листопада 1994 р. про приєднання до

Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, а також ратифікація Договору про СНО-1, який набрав чинності. У червні 1996 р. Україна відмовилась від стратегічної, а ще раніше - від тактичної ядерної зброї. Таким чином, Україна першою у світі цілком добровільно здійснила намір стати без'ядерною.

Що ж до вступу України до НАТО, то представники її політично-го істеблішменту однозначно заявляють: цього не буде. Принаймні найближчим часом. Партнерство з НАТО має бути особливим, спеціальним, як про це свідчить укладена в липні 1997 р. у Мадриді угода - Хартія "Україна - НАТО".

У листопаді 1998 р. Указом Президента Л. Кучми затверджено державну програму співробітництва України з НАТО до 2001 р. Україна і НАТО співпрацюватимуть не тільки у військовій та політичній сферах, а й у сфері інформаційних технологій, екології та освоєння космосу. Програма передбачає також спільну боротьбу з тероризмом, нелегальним поширенням наркотиків і розповсюдженням ядерних технологій. Новим кроком на шляху тісного співробітництва з НАТО став саміт спільної комісії НАТО - Україна. Це була перша в історії альянсу зустріч на найвищому рівні з державою-партнером. Участь у ній 25 квітня 1999 р. у Вашингтоні взяли Л. Кучма і Б. Клінтон.

Отже, нині Україна є нейтральною, позаблоковою державою. Цей статус означає, зокрема, неможливість її вступу до будь-якого військово-політичного блоку. Згідно з міжнародним правом змінити ситуацію можна лише в разі відмови від такого статусу, але це складний процес. З 1996 р. Україна є спостерігачем Руху неприєднання, який об'єднує 114 позаблокових та нейтральних країн світу. Україна бере активну участь у миротворчих акціях ООН з початку кризи в колишній Югославії, де протягом шести років у Боснії перебував 240-й спеціальний український батальйон. Після виконання завдання він у грудні 1999 р. повернувся на Батьківщину. З листопада 1999 р. у Косово перебуває 37-ма окрема рота забезпечення, що входить до складу міжнародного миротворчого контингенту.

Одним із важливих аспектів зовнішньополітичної діяльності України є розвиток її зв'язків з країнами "великої сімки". Про це свідчать державні візити Президента України Л. Кучми до США, Канади, Японії, Німеччини, Італії, Франції та Великобританії. В Україні з офіційними візитами перебували Президент США Б. Клінтон (1995 р.), Президент Німеччини Р. Герцог (1998 р.), Президент Франції Ж. Ширак (1998 р.), віце-президент США А. Гор (1998 р.), прем'єр-міністр Канади Ж. Крет'єн (1999 р.), Президент Італії О. Скальфаро (1999 р.). На найвищому рівні контакти встановлені також з лідерами Австрії, Бельгії, Фінляндії, Норвегії, Швеції та Швейцарії. Предметом особливого уваги української зовнішньої політики є розбудова відносин з державами Центральної та Східної Європи, насамперед з Польщею, Угорщиною, Чехією, Словаччиною, Румунією. Як відомо, Польща, Чехія, Угорщина в березні 1999 р. стали повноправними членами НАТО.

Перспективними напрямками зовнішньої політики України є Близький Схід і Африка. Багато економічних та політичних інтересів пов'язує Україну з такими державами, як Ізраїль, Туреччина, Єгипет, Лівія, Іран, Кувейт, ПАР. Активізується латиноамериканський напрямок зовнішньої політики України. У цьому регіоні є 33 самостійні держави, з яких Аргентина першою визнала державну незалежність України. Динамізуються відносини України з країнами цього регіону, про що свідчить перебування з державним візитом міністра закордонних справ України Б. Тарасюка у травні 1999 р. в Аргентині, Перу, Венесуелі, Чилі та Бразилії.

Зовнішня політика України спрямована також на розбудову відно-син з державами Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР), який нині перетворюється на один із провідних економічних та політичних центрів сучасного світового розвитку. Корисним для України є досвід Китаю. Розширенню двосторонніх відносин сприяв державний візит до Китаю Президента України Л. Кучми наприкінці 1995 р., державні візити в 1997 р. прем'єр-міністра В. Пустовойтенка і в грудні 1998 р. міністра закордонних справ України Б. Тарасюка, а також державний візит до України в березні 1999 р. заступника голови Державної ради КНР. За обсягом товарообміну між обома країнами (близько 1 млрд дол.) Китай посідає друге місце (після Росії).

Належне місце в поглибленні відносин України з державами АТР відводиться Японії, Пакистану та Індії.

Важливий пріоритет зовнішньої політики України - розширення відносин з основним стратегічним партнером - Росією. Після президентських виборів 1994 р. в Україні, незважаючи на зусилля української сторони, вони залишалися складними. "Економічна війна" між двома державами не вщухала. Річ у тім, що в 1994 р. Україна отримала з Росії майже 90 % нафти, 60 % ділової деревини, 60 % природного газу, 80 % сировини для легкої промисловості. Однак за ці по-ставки Україна своєчасно не розрахувалася. Тільки за енергоносії борг досяг 1 млрд дол. Серед російських політиків та в засобах масової інформації Росії практично не зникла тема Криму й Севастополя. З року в рік відкладався візит Б. Єльцина до України. Довго і важко йшли переговори про підписання широкомасштабного договору між двома державами. Зрушення на краще почалися тільки в 1995 р., коли був парафований текст договору між Україною та Росією. Однак, як відомо, президентами обох держав цей документ був підписаний майже через два роки - 31 травня 1997 р. у Києві.

Ще два роки знадобилось для того, щоб у Москві 1 квітня 1999 р. відбувся обмін ратифікаційними грамотами і Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією набрав чинності. На цьому шляху були перешкоди: російська сторона вимагала, щоб одночасно з Договором Верховною Радою України були також ратифіковані угоди про поділ Чорноморського флоту. Тільки тоді, коли Верховна Рада України ратифікувала 24 березня 1999 р. ці угоди, шлях до обміну ратифікаційними грамотами був відкритий. Згідно з угодами Росія орендуватиме в Україні базу та інфраструктуру Чорноморського флоту (ЧФ) колишнього СРСР строком на 20 років з можливим продовженням ще на 5 років при взаємній згоді обох сторін. Вартість щорічної орендної оплати - 97 млн 760 тис. дол., що йдуть у залік загальнодержавного боргу України перед Росією. Чисельний склад флоту не може перевищувати 25 тис. осіб (у квітні 1999 р. ЧФ Росії мав 16 тис. осіб). Безумовно, що для визначення механізму введення в дію цих угод потрібно прийняти ще багато базових документів.

Після набрання чинності Договору про дружбу, співробітництво і партнерство розпочався новий етап в історії українсько-російських відносин. Важливим кроком на шляху їх поглиблення та розвитку став перший державний візит Президента України Л. Кучми до Москви в лютому 1998 р. Основний результат візиту - підписання між двома країнами терміном на 10 років Договору про довгострокове економічне співробітництво. Ця угода є безпрецедентною, оскільки в межах СНД не існує жодного аналогічного документа.

Важливе місце в системі зовнішньополітичних пріоритетів України посідають відносини

з країнами СНД. Ставлення України до СНД визначається її економічними та політичними інтересами, а також національним законодавством. Україна виступає проти перетворення СНД на нове державне утворення і заперечує надання СНД статусу суб'єкта міжнародного права. Статут СНД не підписаний Президентом України і не ратифікований Верховною Радою. Отже, Україна не є членом СНД де-юре, а має особливий статус, який випливає з ратифікованої нею Біловезької угоди разом із згаданими застереженнями Верховної Ради. Крім того, Україна є асоційованим членом Економічного Союзу СНД. Водночас Україна не є учасником Ташкентської угоди від 15 травня 1992 р. про колективну безпеку.

Після неодноразових спроб на засіданнях Верховної Ради прийняти рішення про вступ України до Міжпарламентської асамблеї (МПА) СНД 12 березня 1999 р. 230 народних депутатів проголосували за приєднання. На початку квітня делегація України вперше взяла участь у роботі тринадцятої сесії МПА у Санкт-Петербурзі. Час, який минув з моменту створення СНД, переконливо засвідчив, що без радикального реформування цього утворення, без визнання всіма його членами принципу рівноправності й добровільності перспективи СНД видаються проблематичними. Якраз цим проблемам був присвячений саміт голів держав СНД, який відбувся 1-2 квітня 1999 р. у Москві. На саміті підписано принципові документи щодо реформування СНД, зокрема Декларацію про основні напрямки в розвитку СНД, про зони вільної торгівлі, про скорочення виконавчого комітету СНД та ін. Україна не підписала рішення про надання асигнувань на створення і розвиток об'єднаної системи ППО держав - учасників СНД через те, що не входить до цієї системи.

Загалом Україна виходить з того, що найдоцільнішою формою співпраці в межах СНД є двосторонні відносини та політичне співробітництво. Саме на цій основі розвиваються відносини України з країнами - членами СНД. Особливий інтерес становлять для України взаємини з Азербайджаном, Грузією, Туркменістаном та Узбекистаном насамперед щодо розв'язання гострої для України проблеми енергоносіїв. Три президенти - Л. Кучма, Г. Алієв, Е. Шеварднадзе - 19 квітня 1999 р. (м. Поті) урочисто проголосили про відновлення "шовкового шляху" із Західної Європи до Центральної Азії через Україну й Кавказ і відправили в рейс перший танкер з каспійською нафтою, тим самим відкрили, на їхню думку, західний маршрут експорту каспійської нафти.

Чимало спільних економічних та політичних інтересів пов'язує Україну також із Казахстаном, Киргизією, Таджикистаном, Вірменією, Білоруссю та Молдовою. Укладено угоду з Казахстаном і Росією про спільне використання космодрому Байконур. Діє регіональне економічне об'єднання у складі Грузії, України, Азербайджану, Молдови - ГУАМ, яке після приєднання у квітні 1999 р. Узбекистану перетворилося на ГУУАМ.

Україна в 1998 р. торгувала з 190 країнами світу. Загальний обсяг зовнішньої торгівлі становив 27 млрд 312 млн дол., що майже на 13 % менше, ніж у 1997 р. (31 млрд 360 млн дол.). Причому в 1998 р. експорт становив 12 млрд 637 млн дол., а імпорт - 14 млрд 675 млн дол. Найбільші обсяги (від загального обсягу) експорту були до Росії - 23 %, Китаю - 5,8 %, Туреччини - 5,5 %, Німеччини - 5,1 %, Італії - 4,4 %, Білорусі - 4,3 %, США - 4 %, Польщі - 2,5 %. Найбільші обсяги імпорту були з Росії - 48,1 %, Німеччини - 8,6 %, США - 4 %, Польщі - 3,3 %, Італії - 2,8 %, Білорусі й Казахстану — по 2,4 %, Франції - 2 %.

Україна рішуче виступала проти насильницьких воєнних дій НАТО в Югославії, а також проти будь-яких етнічних чисток. Верховна Рада у своїй заяві від 23 квітня 1999 р. засудила насильницькі бомбардування літаками НАТО території Югославії. Міністри

обо-рони і закордонних справ А. Кузьмук та Б. Тарасюк відвідали з по-середницькою миротворчою місією Белград.

Найхарактернішою рисою сучасної зовнішньої політики є її багатовекторність і багатовимірність, орієнтація на розбудову відносин з усіма країнами світу. Зокрема, відкинута хибну тезу про те, що Україні, мовляв, притаманна традиційна орієнтованість виключно на Захід, що Схід є джерелом тільки загроз для України. Взято курс на прискорення економічних перетворень, визначено за доцільне динамізувати процес входження України в європейські та світові еконо-мічні та політичні структури. Причому розбудова зв'язків з державами Заходу не розглядається як альтернатива діяльності України в межах СНД або стосунків з Росією.

Здійснення зовнішньополітичного курсу покликане зробити все для того, щоб Україну сприймали на міжнародній арені як бажаного партнера, як демократичну, цивілізовану державу.

18.3. Розвиток культури в умовах перехідного періоду

Однією з найважливіших проблем розвитку культури України є спрямування її на утвердження національної самосвідомості й національного відродження як українців, так і представників понад 130 інших національностей. В Україні налічується 270 громадських об'єднань національних меншин; проживає 11,4 млн росіян, близько 400 тис. євреїв, понад 400 тис. білорусів, 325 тис. молдаван, 234 тис. болгар, 19 тис. поляків, 163 тис. грузинів, 135 тис. румунів та ін.

У сфері культури переплелися позитивні й негативні риси.

Основою будь-якої культури, втіленням духовності насамперед є мова. Незважаючи на прийняття закону про мови, яким закріплювався державний статус української мови, що потім знайшло також відображення в Конституції України 1996 р., вона повільно вводилася у сферу діловодства й освіти. У 1997/98 навчальному році українською мовою навчалося 70 % учнів денних середніх закладів освіти. У 1998 р. у Києві з 376 шкіл тільки 18 залишилися російськомовними, але й у них вже відкрито україномовні класи. В окремих областях, наприклад у Донецькій, українською мовою навчається дещо більше 5 % учнів, у Луганській - понад 8 %. У формуванні громадянина велику роль відіграє освіта. Концепція розвитку системи освіти ґрунтується на демократизації всіх її ланок. Розширюється мережа шкіл з поглибленим вивченням окремих дисциплін, відкриваються ліцеї, гімназії, коледжі, авторські школи. Але часто зі зміною назви навчального закладу його зміст не змінюється. У місцях компактного проживання відкриваються національні школи: румунські, угорські, молдавські, польські, кримськотатарські та ін. В 1997 р. в

Україні налічувалося понад 2,5 тис. кількамовних шкіл. В Україні планується ввести 12-річну загальну середню освіту (нині діє 11-річна), що відпо-відатиме європейським стандартам, які характеризуються, на думку медиків, зменшенням навантаження на школярів. На початок 1999 р. в Україні було 21,3 тис. загальноосвітніх шкіл, у яких працювало близько 500 тис. учителів і навчалось майже 6,8 млн школярів. Відпо-відно до потреб життя було реорганізовано систему середньої й вищої освіти. Сформовано нормативно-правову базу підготовки фахівців на основі ступінчастої системи освіти (бакалавр, спеціаліст, магістр). Поряд з державними створюються навчальні заклади, засновані на інших формах власності. За рахунок цього збільшується кількість вищих навчальних закладів: у 1990/91 навчальному році їх налічувалося 149, у 1998/99 - 950. Якщо в 1990/91 навчальному році у вищих навчальних закладах навчалось 1,2 млн студентів, то в 1998/99 - 1,5 млн. Для здійснення контролю з боку держави запроваджено систему державного ліцензування вузів, але й на цьому шляху спостерігаються негативні моменти: формалізм, низька профе-сійність, корупція тощо. Великою проблемою залишається фінансування середньої та вищої освіти. Законом України "Про освіту" встановлено, що на цю сферу щорічно повинно витратитися щонай-менше 10,5 % ВВП. У 1992 р. ці асигнування становили 12,6 %, у 1997 р. - лише 3,8 %. Мало того, загальноосвітні школи фінансувалися з місцевих бюджетів; місцеві органи часто затримували своєчасну виплату заробітної плати педагогам, що призводило до масових страйків освітян.

Нині видатки на підготовку одного спеціаліста у вузах розвинених країн світу у 5-6 разів більші, ніж в Україні. Вищі навчальні заклади поряд з державним замовленням дедалі частіше вдаються до навчання на платній основі (переважна більшість державних вузів мають комерційні відділення), що в умовах зниження життєвого рівня населення сприяє загостренню соціального напруження.

Провідним центром науки залишається Національна академія наук України. Українські вчені домоглися значних успіхів, зокрема в галузі математики, кібернетики, фізіології, матеріалознавства. Разом з розвитком фундаментальних напрямків виконуються дослідження у прикладній сфері. І все ж понад 90 % нових технологічних розробок не впроваджується у виробництво, тобто віддача наукової роботи низька. Фінансування наукових досліджень за 1990-1998 рр. скоро-тилося майже вчетверо. Низький рівень фінансування створює труднощі в матеріально-технічному й кадровому забезпеченні науки. Щороку в результаті еміграції Україна втрачає близько 10 тис. дипломованих спеціалістів. На Заході найбільше цінуються українські генетики, фізики, фізіологи та біохіміки. Не менш загрозливим для науки (через низький рівень заробітної плати і систематичне затримання її виплати) є також внутрішній "відплив умів" - понад 20 % науковців перейшли до комерційних структур.

Нині складними й суперечливими є також шляхи розвитку україн-ської літератури і мистецтва. Тут утверджується плюралізм, що призводить до зречення традиції єдиного підходу в оцінках дійсності. Зрештою, відмовляються від застосування соцреалізму як єдино правильного художнього методу. Дедалі ширше впроваджується аван-гардний напрям, що свідчить про розкріпачення творчості. У галузі літератури найбільших успіхів досягла публіцистика, що зумов-лено високим рівнем політизації суспільства. Першими лауреатами Шевченківської премії незалежної України стали І. Багрянний, автор широкомасштабного твору про злочини тоталітаризму "Сад Гетсиманський", П. Мовчан, О. Апанович, Б. Ступка, В. Чорновіл.

Певні здобутки мало й українське мистецтво, зокрема кіно. Ре-жисер Ю. Ілленко зняв фільм “Лебедине озеро. Зона”, присвячений С. Параджанову. Страшні трагічні картини початку 30-х років відтворено у фільмі “Голод-33” режисера О. Янчука. За роки незалежності з’явилася також кінострічка К. Муратової “Три історії”, В. Криштофовича “Приятель небіжчика”, Г. Кохана “Тупик”. Популярними стають фільми кіностудії “Контакт”, її шість кінострічок з проекту “Вибраний часом” присвячені видатним митцям України.

Однак через брак державних асигнувань, наприклад, Київська студія ім. О. Довженка випускає тепер два-три фільми щороку, хоча раніше вона випускала 35 ігрових та 20-30 телевізійних фільмів. Натомість екрани України заповнила низькопробна відеопродукція Заходу.

Незважаючи на економічні негаразди розвивається національний театр. Український театр упевнено завойовує позиції на європейському культурному просторі, що засвідчують гастролі Театру української драми ім. І. Франка в Німеччині, Львівського драматичного театру ім. М. Заньковецької у Великобританії, а також участь наших театрів у фестивалях у Петербурзі, Каїрі, Лахорі, Торуні. Голоси вітчизняних співаків А. Кочерги, В. Лук’янець лунають у стінах Метрополітен опера, Віденській та Женевській операх.

Традиційними стали пісенні фестивалі “Таврійські ігри”, “Сло-в’янський базар”, “Мелодія”, “Оберіг”, “Пісня року”. У 1999 р. святкувався 10-річний ювілей фестивалю “Червона рута”; уперше паралельно з конкурсами серед музикантів проводився конкурс серед ведучих і режисерів. Україна перетворилася на загальновідомий центр хореографічного мистецтва та фортепіанної музики. З 1994 р. в Україні проводиться Міжнародний фестиваль С. Лифаря (у жовтні 1999 р. у Києві відбувся III Міжнародний фестиваль С. Лифаря), з 1993 р. - Міжнародний конкурс молодих піаністів пам’яті В. Горовиця. У квітні - травні 1999 р. відбувся Третій конкурс цього фестивалю, в яко-му взяло участь 79 молодих піаністів із 17 країн світу.

Протягом 1992-1993 рр. понад 109 українських творчих колективів побувало на гастролях за кордоном. Разом з успіхами в галузі культури простежуються й негативні тенденції. Як і раніше, культура фінансується за залишковим принципом. Гостру кризу переживає національний друк. Так, у 1998 р. в Україні було видано втричі менше книг порівняно з 1930 р., тобто за рік на душу населення друкувалася лише одна книга, тоді як у Росії - три, у Великобританії - двадцять, у Німеччині - тридцять.

Відсутність необхідних коштів часто стає причиною перепрофілювання або закриття культурно-освітніх установ, творчих колективів. Зокрема, така доля спіткала Київське об’єднання музичних колективів, Київський театр естради, естрадно-симфонічний оркестр телебачення та радіо.

Небезпечним для культурного розвитку України є неконтрольоване поширення продукції іноземної культури на тлі зменшення вітчизняних робіт. Насамперед це стосується кіномистецтва й телебачення. Домінування плюралізму в духовному розвитку суспільства дає змогу ознайомити широкий загал із цінностями та шедеврами світової культури, які раніше через ідеологічні бар’єри були недо-ступними. Проте саме плюралізм створює умови для проникнення у духовну сферу антикультури. Загрозою для суспільства стає пропагування насилля, розбещеності, антигуманності в умовах фактичної відсутності стійкого культурного імунітету.

Відродження духовності значною мірою пов’язане з відродженням релігії й церкви.

Значною мірою цьому сприяли Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” та нова Конституція України, яка гарантує свободу світогляду й віросповідань. Нині в Україні діє 67 конфесій і 16,5 тис. громад різних напрямків, що вдвічі більше, ніж на момент проголошення незалежності України. Традиційно найвпливовішою релігією залишається православне християнство. Православ'я в Україні фактично розколалося на три конфесії. Перша— Українська Православна Церква (УПЦ), що підпорядковується Московському патріархату, на чолі з предстоятелем митрополитом Київським і всієї України Володимиром (Сабоданом) - налічує понад 6 тис. общин, 64 монастирі; друга - Українська Православна Церква, що підпорядковується Київському патріархату (створена в 1992 р.), на чолі з предстоятелем з 1995 р. патріархом Київським і всієї Русі-України Філаретом - майже 2 тис. общин, 15 монастирів; третя - Українська автокефальна Православна Церква на чолі з предстоятелем патріархом Київським і всієї України Дмитрієм - до 600 парафій.

Ця конфесійна роз'єднаність не сприяла консолідації суспільства, викликала розкол і протистояння в українських землях. Так, 30 квітня 1999 р. у Маріуполі члени УПЦ МП Донецької єпархії побили віруючих УПЦ КП на чолі з патріархом Філаретом. Іншою, не менш складною проблемою стала значна політизація релігійної сфери. З одного боку, релігія активно виходить на політичну арену, про що свідчить поява Української християнсько-демократичної партії (1990 р.), з іншого - політика проникає в релігійну сферу. Сучасно-му розвитку релігії в Україні притаманні також такі риси і особливості, як зростання релігійного фактора в суспільному житті, посилення релігійності населення. Так, за результатами опитування, що було здійснене в жовтні 1998 р. Київським інститутом соціології і політичної психології, 36 % респондентів відповіли, що найбільшою довірою серед усіх органів влади і суспільних інститутів користується церква. Важливою подією у зростанні релігійного фактора в суспільному житті стала підготовка до святкування 2000-ліття Різдва Христового. У багатьох містах, селах зведено нові храми. У Києві відтворено національні святині - Михайлівський Золотоверхий мо-настир та Свято-Успенський собор Києво-Печерської лаври.

Оновлення соціально-економічного, суспільно-політичного, куль-турного і духовного життя в Україні відбувалося з великими труднощами. І все ж морально-психологічна атмосфера в Україні помітно змінюється. Триває національне і духовне відродження. Підвищується інтерес наших співвітчизників до історичного минулого українського народу, їхня відповідальність за майбутнє України - незалежної соборної держави, яка поступово утверджує своє гідне місце у світі на межі XXI століття і III тисячоліття.